

Textmotsvarighet

Läs- och skrivutvecklingen som en kontinuerlig process (bild och animation)

Riikka Heikkilä

I den här texten beskrivs det hur läs- och skrivefärdigheten utvecklas från tidiga färdigheter till teknisk läs- och skrivkunnsighet samt vidare mot färdigheter i att använda det skrivna språket.

Läsfärdigheter

Många faktorer påverkar läs- och skrivutvecklingen redan innan undervisningen i de här färdigheterna inleds. En av de viktigaste faktorerna som påverkar utvecklingen av ordförråd och hörförståelse är att man läser med barnet. Hemmet och verksamheten inom småbarnspedagogiken utgör läsmiljöer med stark påverkan på barnets inställning till böcker och läsning. Färdigheterna utvecklas bäst när läsmiljöerna är så mångsidiga som möjligt.

Medvetenhet om ord, stavelser och ljud i språket, det vill säga fonologisk medvetenhet, samt bokstavskännet, är grunden till mera exakta färdigheter i läsning och rättskrivning. En god färdighet i avkodning och benämning gynnar också särskilt utvecklingen av läsflytet. Ordförrådet, hörförståelsen och det språkliga minnet skapar en god grund för färdigheterna i läsförståelse och skrivproduktion. Skrivandet påverkas dessutom av visuomotoriska färdigheter, det vill säga samarbete mellan ögon och hand.

Inom småbarnspedagogiken och förskoleundervisningen stöds särskilt utvecklingen av språkliga färdigheter och färdigheter såsom interaktionsfärdigheter, språkförståelse, talproduktion och färdigheter i att använda språket, språkligt minne och ordförråd samt språkmedvetenhet. Färdigheter i bedömning och tolkning av hörda och lästa texter utvecklas under elevens hela livscykel.

Läs- och skrivförmågan som en mekanisk process

De flesta barn som inleder skolgången kan redan de bokstäver som är typiska för vårt språk och cirka en tredjedel av barnen har spontant lärt sig grunderna i avkodning, läsning och skrivning.

I det här skedet finns det dock stora skillnader i barnens färdigheter. I första och andra klass är det viktigt att både elevernas läsfärdighet och rättskrivning stärks, eftersom inläringen av dessa färdigheter går hand i hand och stöder varandra. I läsandet går man från skriven bokstav kombinerat med bokstavsljud vidare till att kombinera ljud till stavelser och att kombinera stavelser till ord. När barnet lär sig skriva lär det sig att först dela upp ordet i stavelser och stavelserna i ljud. Att behärska dessa färdigheter och bokstav-ljud-motsvarigheter skapar en grund för rättskrivning. Om det inte finns särskilda utmaningar i de fonologiska färdigheterna, behärskar eleven i allmänhet de grundläggande färdigheterna i mekanisk läsning och skrivning före slutet av första klass och skillnaderna mellan eleverna minskar. Efter första klass utvecklas läskunnigheten snabbare än skrivkunnigheten och stöder skrivutvecklingen.

När man har lärt sig grunderna i läsning och skrivning stärks de här färdigheterna genom övning och repetition. Det centrala fram till slutet av sjätte klass är att uppnå ett läsflyt och att stärka olika lässtrategier, textproduktionen och att utvidga texturvalet.

Ett gott läsflyt är bron från mekanisk läsning till läsförståelse, det vill säga från att lära sig läsa till att lära sig genom att läsa. Olika undersökningar har visat att läsflytet har en stor påverkan på läsförståelsen samt läsmotivationen och därför också påverkar studierna i alla läroämnena. När man uppnått ett gott läsflyt kan man i stället för att fokusera på den mekaniska läsningen fästa uppmärksamhet vid textens innehåll, kontext och innebörd, vilket fortsätter stärka läsflytet. Från och med nu stöder läsflytet och läsförståelsen varandra.

Goda skrivfärdigheter kräver också en tillräckligt god och automatiserad mekanisk rättskrivning. Därför är det centralt att i undervisningen stöda skrivförmågan genom att väcka och stärka läs- och skrivlusten och att repetera och öva.

Läsförståelse och skrivproduktion

När eleven har uppnått ett gott läsflyt blir läsningen och skrivningen ett verktyg för inläringen. Skrivandet blir också ett uttrycksmedel. När det gäller läs- och skrivförmågan kan eleven i princip utvecklas obegränsat.

Utöver de tidigare nämnda färdigheterna (tillräckligt ordförråd, hörförståelse, tillräckligt läsflyt, arbetsminne och uppmärksamhet) bör eleven tillägna sig effektiva lässtrategier för bättre läsförståelse. När läsförståelsen utvecklas lär sig ett barn först att plocka ut fakta ur en text, sedan att dra slutsatser om den nya informationen och senare att tillägna sig olika synvinklar utifrån det lästa. En avancerad läsare kommer även att kunna tolka och kritiskt utvärdera det lästa.

Efter att man har tillägnat sig en god mekanisk läs- och skrivfärdighet börjar de centrala färdigheterna som föregår rättskrivningen (rättskrivning, ordförråd, arbetsminne och styrning av exekutiva funktioner) också stärka läsflytet liksom läsförståelsen stöder skrivutvecklingen. Färdigheterna inom skrivproduktionen utvecklas från att skriva enstaka ord och korta, till fristående meningar och ett mer nyanserat och enhetligt uttryck och ett mer sammanhängande språk. En duktig skribent kan producera texter och göra tolkningar på ett mångsidigt och kreativt sätt.

Textfärdigheter som utvecklats på ett ändamålsenligt sätt beskrivs bland annat som multilitteracitet, metaspråkliga färdigheter och flerspråkig kompetens. Läs- och skrivfärdigheter på denna nivå ger beredskap för livslånga färdigheter i att utveckla språket. Man kunde tänka sig att en elev som uppnått denna typ av läskunnighet kan observera sin textvärld från en utsiktsplats och se landskapet som en helhet. Med hjälp av sin skrivförmåga kan hen skapa en bild av landskapet och förmedlar det på ett levande sätt även till andra.

Individuella faktorer som påverkar utvecklingen

Vi har i texten gått igenom en sedvanlig utveckling av läs- och skrivfärdigheterna. Att lära sig ett främmande språk följer i många avseenden samma utvecklingsförlopp, men språkens särdrag, såsom skillnaderna mellan skrivsystemen, påverkar snabbheten och tyngdpunkterna i utvecklingen. Det är dock viktigt att notera att det finns betydande variationer i elevernas färdigheter i varje ålder och skolstadium: alla elever följer inte det beskrivna förloppet i läs- och skrivutvecklingen.

Läs- och skrivfärdigheten påverkas också av andra faktorer än de som nämnts i texten, mer allmänna faktorer såsom allmänna förutsättningar för lärande, färdigheter i uppmärksamhet och styrning av verksamheten, upplevd självförmåga, jaguppfattning när det gäller lärande och andra motivationsrelaterade faktorer. När elevens läs- och skrivfärdigheter utvärderas är det viktigt att även beakta dessa färdigheter för att få en tillräckligt heltäckande bild av färdigheterna och de faktorer som påverkar dem.

Läraren har en viktig uppgift i att identifiera var den individuella eleven befinner sig på sin resa och att stöda hen att utvecklas, oberoende av årskurs och ålder. Med andra ord är det bra om läraren känner till läs- och skrivfärdigheternas hierarkiska uppbyggnad, så att man i undervisningsmålen vid behov anpassa undervisningen i takt med att färdigheterna utvecklas enligt elevens individuella behov.

Författare:

Heikkilä, R. (2018). *Kontinuum i utvecklingen av läs- och skrivfärdigheter*. LUKILOKI-projektet 2018–2022. Jyväskylän universitet.

Bild: Heikkilä, R., Puttonen, J., & Siiskonen, T. (2018). *Kontinuum i utvecklingen av läs- och skrivfärdigheter*. LUKILOKI-projektet 2018–2022. Jyväskylän universitet.

Grafisk formgivning:

Terese Bast